

СОВРЕМЕННОСТЬ

2

Ранко МЛАДЕНОВСКИ

МОРАЛНА ДЕГРАДАЦИЈА НА ЛИКОТ

Книжевно-теориски аспекти

1. Проблематичен свет/ Проблематичен јунак; 2. Колективен проблематичен јунак; 3. Реификација; 4. „Обезличување“ на личност/ лико; 5. Деградирање на човекот; 6. Квантитативни вредности v.s. квалитативни вредности; 7. Овие криза на вредностите; 8. Субјектот и смислата на акцијата; 9. Дисциплина и организација.

Книжевно-теориските елаборации за семантичката дезинтеграција („празнење“) на ликот се потпираат, пред сè, врз структурално-семиолошкиот и наратолошкиот инструментариум, односно врз структуралистичките, постструктуралистичките, семиолошките и наратолошките тези, начела, принципи. Теориските алатки за ликот, којшто е дефиниран како знак, во рамките на семиологијата и наратологијата, во основа, се групираат во два глобални аналитички пристапи: *поззиција* (каде се јавува ликот и каква е неговата дистрибуција) и *ојозиција* (неговиот однос со другите ликови).

Во рамките на таа глобална категорија наречена *ојозиција* ќе треба да се додаде и уште една значајна релација, а тоа е односот *лик - ојојесиво* којшто подразбира проследување и елаборирање на проблемите во врска со влијанието на социјалната средина врз ликот (личноста) и обратно. Сосема е јасно дека овде ќе треба да се имаат предвид два основни принципи. Прво, при ваквиот пристап кон ликот ќе бидат користени, пред сè, теориски алатки од областа на социологијата, но и на психологијата, или ако сакате на психосоциологијата. И второ, овде ќе имаме работа најмногу со антропоморфноста,

односно со една мошне редуцирана семантика (стеснето значење) на поимот *лик* - најчесто тој ќе се поистоветува (изедначува/ израмнува) со поимот *личност*. Го потенцираме ова затоа што сме свесни за фактот кој произлегува од забелешката на Барт дека „структуралната анализа, мошне претпазлива кон тоа воопшто да не се дефинира ликот со психолошки термини по суштина, се напрегаше досега, преку различни хипотези, да го дефинира ликот не како 'суштество', туку како 'учесник'“. ¹ Сепак, Амон е подесен: „Само по себе се разбира дека една концепција за ликот не може да биде независна од општата концепција за личноста, за субјектот, за единката (=индивидуа). Не може, меѓутоа, да не се зачуди човек кога гледа толку анализи кои често се напрегаат да остварат некој пристап или пак некоја методологија која поставува крупни барања по однос на предметната цел, а кои се заглавуваат во тој проблем и кои, на таа точка, напуштаат секаква строгост при што се препуштаат на најздодедниот

¹ Ролан Барт, Увод во структуралната анализа на раскажувањето, во: Теорија на прозата, избор на текстовите, превод и предговор: Атанас Вангелов, Детска радост, Скопје, 1996, стр. 157.

психологизам (Дали Жан Сорел е дволичен човек? Како да се објасни истрелот од пиштолот на г-ѓа Ренал?...)² Ќе мора да потенцираме овде дека: прво, со социолошкиот, односно со психолошкиот пристап кон ликот (личноста/ субјектот/ единката/ индивидуата) ние не поставуваме „крупни барања“; и второ, секогаш го имаме на ум начелото дека разгледуваме само еден аспект на ликот - како личности - не заборавајќи при тоа дека ликот го поставуваме во една многу поширока конотација, го определуваме како знак. Оттука, на сите веќе ни станува сосема јасно дека овде ние нема да се занимаваме со психологизам³, ниту пак со социологизам. На крајот на краиштата, во рамките на наративниот процес на интегрирање на ликот со семи, тој меѓу другото се „полни“ и со психолошки семи (психологеми, психограми) и со социолошки семи (би можеле да ги наречеме социологеми, социограми). Значи, со оглед на фактот дека истражувањата во оваа теориска студија се однесуваат на деградацијата на ликот, во прв ред ќе нè интересираат проблематичните сегменти на релацијата лик - социјална средина, односно девијациите кои се појавуваат во и околу ликот од гледна точка на неговиот социјален карактер. Имено, основен предмет на истражување ќе бидат деградираните структури на релацијата лик - социјална средина (лик/ личност - општество), но и поодделно деградациите на двата сегмента од оваа бинарна опозиција.

² Филип Амон, За еден семиологиски статус на ликот, во: Теорија на прозата, избор на текстовите, превод и предговор: Атанас Вангелов, Детска радост, Скопје, 1996, стр. 232-233.

³ Психологизмот подразбира „сфаќање според кое психологијата е основа на сета филозофија, сите други науки се всушност само примена на психологијата па, според тоа, таа е единствена наука“. (Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и изрази, стр. 739).

Лисјен Голдман, работејќи врз истражувањето на социологијата на книжевноста и потпирајќи се при тоа најмногу врз сознанијата до кои дошле Ѓерѓ Лукач во „Теорија на романот“ и Рене Жерард во „Драмска лага и романескна вистина“, понуди една сублимирана дефиниција за романот како приказна за деградирана (неавтентична) потрага по автентични вредности во еден свет којшто и самиот е деградиран.⁴ Ваквата дефиниција имплицира деградиран лик, односно деградиран јунак - ако некој лик (јунак) трага по автентични вредности, тогаш тоа значи дека тој не ги поседува тие вредности, тој е хендикепиран, деградиран, со што е доведен во прашање неговиот идентитет којшто е сомнителен, проблематичен, или поточно речено проблематизиран. Се разбира - појаснува Голдман - за автентични вредности не треба да се сметаат оние за кои критичарот или читателот мислат дека се такви, туку оние кои, иако не се очигледни во романот, имплицитно го структурираат неговиот свет во целост. Само по себе се подразбира дека тие вредности се своевидни за секој роман одделно и дека во секој роман се поинакви.⁵ Значи, според Голдман, еден од основните елементи на романот (имплицитно и аналогно - и на расказот) е судирот меѓу ликот (јунакот) и светот (средината, општеството, институциите). Основната причина за тој судир е отсуството на автентична вредност кај ликот.

Темелна/ фундаментална автентична вредност по која трага човекот (имплицитно и аналогно - ликот/ јунакот во книжевното дело), според психосоциолошката анализа на Зигмунд Фројд, е среќата. Тој појаснува дека сета дејствителност на човекот е насочена кон тоа да ја најде личната среќа во светот, односно во

⁴ Лисјен Голдман, За социологију романа, Култура, Београд, 1967, стр. 44.

⁵ Исто.

општеството - да стане среќен и да остане таков.⁶ Ваквата теза на Фројд е идентична со дамнешната Аристотелова разработка на поимот среќа во неговата популарна „Реторика“: „Може да се рече - подвлекува Аристотел - дека човекот како поединец, или луѓето воопшто имаат одредена цел кон која тежнеат и тогаш кога нешто свесно избираат, но и тогаш кога од нешто бегаат. Таа цел, кусо речено, е среќата и нејзините делови (...) затоа што секое поттикнување на нешто и одвраќање од нешто се однесува на среќата (...) Човекот, значи, треба да го прави тоа што му обезбедува среќа, или некој нејзин составен дел, или тоа што ја зголемува (среќата - н.з.), а да не се нафаќа за она што ја уништува, попречува, или ѝ противречи (на среќата - н.з.)“.⁷ Меѓутоа, како што потенцира Фројд, планот за создавањето на светот не содржел намера да му даде среќа на човекот,⁸ дополнувајќи го ова со паразителната егзистенцијалистичка предиспозитивна премиса која вели „inter urinas et faeces nascimur“ (се раѓаме меѓу урина и измет).⁹ Во тој контекст се предлагаат три основни извори кои претставуваат пречки за човековата среќа, односно кои се причини за човековото страдање: прво, надмоќноста на природата над човекот; второ, слабоста, неотпорноста на човековото тело; и трето, несовршенството на институциите коишто управуваат со врските меѓу луѓето - семејството, државата и општеството. За првите два извора Фројд вели дека ги прифаќаме како неминовни, со забелешката дека, сепак,

таквата свест ни го покажува правецот на нашето дејствување. Меѓутоа, сосема поинаку се однесуваме кон третиот извор на страдање. Него, едноставно, не сакаме да го прифатиме. Не можеме да сфатиме, аргументира Фројд, зошто тие институции, кои ние самите сме ги создале, не се во функција на заштита и на благосостојба на сите нас. Тргувајќи од ваквиот факт, Фројд заклучува дека нашата таканаречена култура (се мисли на општеството со сите негови сегменти) носи огромен дел од вината за нашата беда.¹⁰ Таа беда, односно несреќа, произлегува од тоа што културата бара од човекот премногу жртви и одрекувања, вели Фројд за на крај, сепак, да признае имплицитно дека културата е - нужно зло.

Со аналогна трансмисија ваквите забелешки на Фројд можат да се пренесат, и да бидат функционални како книжевно-теориски алатки, и во рамките на наративните структури. Актанцијалниот модел на Греимас го покажа фактот дека субјектот секогаш е во потрага (стрелка на желбата) по наративна вредност која ќе му донесе среќа (задоволство, исполнетост) на примачот. Пречките (значи функција на противник) можат да бидат од психолошки, но и од идеолошки карактер (забраните коишто со себе ги носи општеството, односно културата). Самиот факт што некој (субјектот) трага по вредност значи дека таа вредност отсуствува кај примачот¹¹ што имплицира оти станува збор за хендикеп, односно за деградирана структура. Во тие рамки, тогаш кога хендикепот (недостигот) на ликот (јунакот) се однесува на вредности од етички карактер, станува збор за негова морална деградација.

⁶ Зигмунд Фројд, *Нелагодност у култури*, Издавачка радна организација „Рад“, Београд, 1988, стр. 16.

⁷ Аристотел, *Реторика 1/2/3*, Превод, студии и коментари: Марко Вишиќ, Независни изданија, Белград, 1987, стр. 31.

⁸ Зигмунд Фројд, *Нелагодност у култури*, цит. дело, стр. 16.

⁹ Исто. стр. 43.

¹⁰ Исто. стр. 25.

¹¹ Ќе потсетиме овде на фактот дека субјектот често се јавува во двојна актанцијална улога - како субјект, но и како примач на наративната вредност по која се трага, односно како профитер.

1. Проблематичен свет/ Проблематичен јунак

Доаѓаме на тој начин до суштинската опозиција деградиран свет - деградиран јунак (лик), односно кажано со терминологијата на Лукач која Голдман ја прифаќа, до релацијата проблематичен свет - проблематичен јунак. Проблематичен свет е оној свет, според Голдман, во којшто владее конформизам и конвенционалност - категории кои претставуваат сериозни препреки на патот по којшто јунакот има намера да стигне до наративната вредност, односно кажано со генералната определба на Фројд - до среќата. Проблематичен јунак, пак, е оној којшто им се спротивставува на тие препреки воспоставени од проблематичниот свет за да стигне до посакуваната цел (наративна вредност од која ќе профитира примачот), односно до реализација на желбата.¹² Значи, ефектот од релацијата којашто ја подразбира деградираноста на светот од една и деградираноста на јунакот (ликот) од друга страна, е една конститутивна спротивност од којашто произлегува нерешливиот судир меѓу светот и јунакот. Ваквата заемност (нерешливиот судир) на овие две категории е доволно цврста, заклучува Голдман, за да се овозможи постоењето на епската форма.¹³ Би можело да се рече, значи, дека овој судир на релација проблематичен свет - проблематичен јунак има функција на наративен дефицит којшто од своја страна раѓа раскажување (епска форма, како што вели Голдман), односно овозможува

дискурс. Неопходно е овде да потенцираме дека Голдман укажува на фактот оти секој роман за себе ќе има специфична конфронтација на релација свет - јунак (проблематичен јунак v.s. помала проблематична заедница или проблематичен јунак v.s. непроблематична помала заедница¹⁴ итн.), меѓутоа за нас е примарна глобалната теза дека проблематичниот (деградираниот) јунак трага по автентична вредност во проблематичен свет, којашто натаму во функција на книжевно-теориски инструмент ќе може да се примени врз конкретен белетристички материјал. Во таа смисла, ќе биде нужно да се генерализира (да се прошири) и тезата на Лукач според која проблематичниот (тој го нарекува демонски) јунак е лудак или злосторник, зашто како што видовме Фројдовите психосоциолошки тези покажаа дека проблематичноста на културата (забраните, конвенциите во општеството, во институционалниот систем) врши проблематизација (деградација) на човекот (јунакот/ ликот во книжевноста) воопшто. Релативноста на синтагматските детерминанти *проблематичен (деградиран) свет* и *проблематичен (деградиран) јунак* го допушта ваквото обопштување, а тоа значи дека тезите ќе можат да се применат не само врз романот како книжевен жанр, туку и на други книжевни жанри, каков што е на пример расказот.¹⁵

Ваквиот судир на релацијата проблематичен свет - проблематичен

¹² Голдман нуди децидна дефиниција за проблематичниот јунак кој според него е „јунак кого животот и вредностите го ставаат пред нерешливи проблеми за кои тој не може да стане свесен на јасен и одреден начин (според оваа последна особеност романескниот јунак се разликува од трагичниот јунак)“. - За социологију романа, цит. дело, стр. 145.

¹³ Лисјен Голдман, За социологију романа, цит. дело, стр. 44-45.

¹⁴ Како што веќе објаснивме парафразирајќи го Голдман, проблематичноста или непроблематичноста на светот (или заедницата) не зависи од судовите или критериумите на критичарот или читателот, ами од неочигледните (прикриените) сегменти од кои е изградена целокупната наративна структура на дискурсот.

¹⁵ На крајот на краиштата, и Голдман признава дека од квантитативно редуцираниот судир на релација проблематичен (деградиран) свет - проблематичен (деградиран) јунак би настанал расказ (За социологију романа, цит. дело, стр. 45).

јунак, Венко Андоновски го детерминира како непреклопување (некомпатибилност) меѓу семантичкото поле на ликот од една и семантичкото поле на општеството од друга страна со што јунакот (ликот) е поставен пред еден, за него судбински, редуциран избор - верност кон општеството (верност кон другите) или пак верност кон себеси.¹⁶ Изборот којшто му се нуди на ликот, гледано од психолошки аспект, продуцира внатре во неговата свест една конфликтна ситуација (судир меѓу задоволувањето на барањата од социјалната средина од една и личните желби и потреби на јунакот од друга страна) што, како што наведува Фројд, е основната причина за психолошката деформација (деградација) којашто се дефинира како невроза. Неврозата, ќе рече Фројд, е цената којашто човештвото ја плаќа за развојот на културата, подготвено можноста да биде среќно да ја замени за малку сигурност.¹⁷

Од досегашната елаборација сосема е очигледно дека во рамките на бинарната опозиција проблематичен свет - проблематичен јунак се искристализираа конфронтации на две нивоа: прво, судир надвор меѓу светот и јунакот (социолошки аспект); и второ, судир внатре во менталниот интегритет на јунакот (психолошки аспект).

2. Колективен проблематичен јунак

Филип Амон како пример за колективен лик го посочи „анонимното здружение“,¹⁸ а според него и описот може да добие наративен статус на колективен актант. Некоја непремостлива бездна - илустрира Амон - може да биде

противник за јунакот.¹⁹ Иберсфелд има идентичен став во врска со ова, па тврди дека актантот (ликот кога дејствува) може да биде и колективно лице како античкиот хор, на пример, додавајќи дека актантна функција може да вршат и повеќе лица заедно кои во актанцијалниот модел би имале улога на противник на субјектот.²⁰

Колективниот јунак ќе го поделиме како лик олицетворен во група (заедница) составена од поголем број индивидуи (субјекти) коишто имаат исти цели и интереси и кои заеднички дејствуваат (идентични предикативни функции на членовите од групата/ заедницата) за да ги постигнат своите цели. Значи, и колективниот јунак во основа ќе ги носи антропоморфните особености што ги поседува секоја индивидуа како дел од групата, како дел од колективниот лик.

Се разбира, она што го елаборираме за особеностите на релацијата проблематичен свет - проблематичен јунак ќе се однесува и на релацијата проблематичен свет - колективен проблематичен јунак. Разликата е во тоа што желбата за автентичните вредности по коишто се трага сега ќе се дислоцира од еднката (индивидуата/ субјектот) врз групата, односно врз колективитетот. Групата олицетворена од голем број индивидуи ќе се однесува и ќе дејствува како лик.

Лисјен Голдман вршејќи книжевно-социолошка дескрипција на романот „Надеж“ од Андре Малро, ќе заклучи: „(...) многу е тешко човек да се сети на јунаците од оваа повед. Всушност, во неа нема индивидуални јунаци, туку постојат групи во кои јунаците се толку слични еден на друг што речиси не ги разликуваме. Тоа значи дека секој од нив е само дел од апстрактниот колективен јунак“.²¹ Во овој роман Голдман издвојува неколку

¹⁶ Венко Андоновски, Структурата на македонскиот реалистичен роман, Детска радост, Скопје, 1997, стр. 249 и стр. 256.

¹⁷ Зигмунд Фројд, Нелагодност у култури (во поговорот на Кеџмановиќ), цит. дело, стр. 81.

¹⁸ Филип Амон, За еден семиолошки статус на ликот, цит. дело, стр. 235.

¹⁹ Исто. стр. 291.

²⁰ Ан Иберсфелд, Читање позоришта, Београд, Вук Караџиќ, 1982, стр. 52.

²¹ Лисјен Голдман, За социологију романа, цит. дело, стр. 158.

колективни ликови: анархисти, католици, комунисти, уметници, наемници, луѓе од народот итн.

Разгледувајќи ја групната потрага по среќата по пат на илузорно искривување на стварноста, Фројд таквата потрага ќе ја дефинира како лудило на масата: „Случајот кога поголем број луѓе се обидуваат заеднички да си ја обезбедат среќата и да се заштитат од страдање преку илузорно искривување на стварноста е од особено значење. Лудило на масата од таков вид ќе мора да ја наречеме и човековата религија. Се разбира, лудилото не може да го увиди оној којшто и самиот учествува во него“.²² Фројд дополнува дека религијата, всушност, ја вовлекува индивидуата во едно масовно лудило.²³ Го наведуваме овој пример затоа што е мошне илустративен за проблематиката која што теориски ја елаборираме. Станува збор овде, значи, за колективен проблематичен јунак чијашто предикативност е насочена кон неавтентична (деградирана) потрага по автентични вредности во проблематичен (деградиран) свет. Масата (од луѓе) на која што Фројд ѝ ја припишува етикетата „лудило“ е типичен колективен проблематичен јунак.

3. Реификација

Во тесна врска со проблематизацијата (деградацијата) на јунакот (лицот) е процесот на реификација. Наједноставно кажано, станува збор за односот на релација човек - предмети (со наратолошката терминологија: лик - опис). Проблемското прашање кое го загатнува оваа опозиција е кој од двата члена ја има примарната улога, а кој секундарната, односно кој е супериорен, а кој инфериорен. Всушност, најбаналната дефиниција за реификацијата вели дека тоа е владеење на предметите со човекот, односно

предметите сè повеќе ја земаат улогата на супериорност во релацијата човек - предмети. Уште поедноставно кажано, човекот со развојот на општеството и на културата, без да биде свесен за тоа, „еволуира“ во роб на предметите коишто тој ги произвел. Или, реификацијата го подразбира судирот меѓу човекот и она што тој го создал. „Побуна“ на предметите против човекот. Реификацијата го става човекот во сенка на предметите.

Корените на ваквото социјално-цивилизациско зло Лисјен Голдман ги гледа во економскиот развој на општеството, конкретно во рамките на производството на предметите. Според него, за појавата на процесот на реификација одлучувачки се категориите *свесност* и *несвесност* на човекот во регулирањето на производството на предметите. До појавата на либерализмот во економијата, објаснува Голдман, на разни начини се вршело свесно (достапно на свеста) регулирање на производството и на потрошувачката на предметите. Нивната цена свесно се одредувала во општествено-економските процеси. На тој начин со свесното регулирање на производството и на цената, предметите се под контрола на човекот. Во либералната економија, како што појаснува Голдман, не постои свесно регулирање на производството и на потрошувачката. Се разбира, производството се регулира и во либералната економија, но не свесно, туку имплицитно (се произведува онолку колку што може да се продаде на пазарот, според законот на понудата и побарувачката) - начин кој ѝ е туѓ на свеста на поединецот. Тука веќе доаѓаме до проблемот којшто е суштински за реификацијата. „Кога е во прашање самата свест на поединецот - елаборира Голдман - економскиот живот се покажува како рационален егоизам на homo economicus-от, како исклучителна тенденција за остварување на најголема добивка при што воопшто не се води сметка за

²² Зигмунд Фројд, Нелагодност у култури, цит. дело, стр. 21.

²³ Исто. стр. 24.

човечкиот однос со другите луѓе и, особено тоа, во потполност се оставени на страна интересите на заедницата. Гледано од ваквата перспектива, за продавачот или купувачот другите луѓе стануваат предмети слични на преостанатите предмети, обични средства кои му овозможуваат (на продавачот или на купувачот - н.з.) да ги оствари своите интереси; во неговите очи единствена значајна способност на другите луѓе ќе биде нивната умешност да склучуваат договори и на другите да им наметнуваат мачни обврски.²⁴ Меѓутоа, бидејќи регулаторните механизми сепак дејствуваат (но сега надвор од свеста на луѓето), тие се појавуваат како нови својства на предметите кои се надоврзуваат на нивните природни својства - како нивна пазарна вредност и цена. На тој начин, низа важни елементи од духовниот живот, кои се резултат на наиндивидуалните чувства и на вредностите кои се над поединецот (етика, естетика, религија, љубов кон ближниот итн.), исчезнуваат од свеста на поединецот на подрачјето на економијата и своите функции ги пренесуваат на едно ново својство на инертните предмети - на нивната цена. „Таа појава на отстранување и сведување на нешто имплицитно на еден извонредно важен елемент каков што е индивидуалната свест, на чие место доаѓа ново својство на инертните предмети - својство од чисто економска природа - затоа што тие (предметите - н.з.) се јавуваат на пазарот за да бидат разменети, поради што потоа активните функции се пренесуваат од луѓето на предметите, таа фантазмагорична илузија (...) означена е со извонредно сугестивниот термин, најпрво фетишизам на стоката, а потоа реификација“.²⁵ Економската суштина на реификацијата, значи, се состои во тоа што пазарот и општеството ја фаво-

ризираат пазарната вредност на штета на употребната вредност и истовремено ги потценуваат квалитативните својства, а ги промовираат квантитативните. Пренесувањето на активните функции од луѓето на предметите резултира со одреден степен на човекова немоќ - во случувањата кои се одвиваат по одредена неминовност тој (човекот) со своите намери и со своите постапки не може ништо да промени. Уште повеќе, како што илустрира Милош Илиќ во предговорот кон Голдмановата „Социологија на романот“, понекогаш дури и оние области коишто се првенствено сентиментални и афективни, каква што е љубовта, се инфицирани со владеењето на предметите над човекот.²⁶ На таков начин човекот, без да биде самиот свесен за тоа, е сведен на декор, зашто предметите добиваат првостепено (примарно), а човекот второстепено (секундарно) значење, особено во сферата на психолошкото. Значи, реификацијата подразбира деградирање на човекот за сметка на предметите кои сè повеќе се осамостојуваат, стануваат господари на човекот, тие владеат со него. Предметите добиваат сосема нов, повисок статус во општеството со што веќе се зборува за реификуван свет на предметите, свет којшто на луѓето им е туѓ. Токму таа сè поголема самостојност на предметите е надворешна манифестација на деградацијата на човекот.²⁷

Романескната структура, според Голдман, (ние би рекле - книжевната прозна структура) не може да биде потполно независна од економските и од социјалните структури. Реификацијата како процес е особено обработен во книжевните дела. „На двата последни периода од историјата на економијата и реификацијата - заклучува Голдман - им одговараат два големи периода од историјата на романескните форми: првиот

²⁴ Лисјен Голдман, За социологију романа, цит. дело, стр. 200.

²⁵ Исто. стр. 201-202.

²⁶ Исто. стр. 25-26.

²⁷ Исто. стр. 204.

период чиј главен белег претставува распаѓањето на ликот на јунакот (...); и вториот (...) којшто се карактеризира со појава на самостојниот свет на предметите кој има сопствена структура и сопствени закони“.²⁸

Наратологијата понуди и едно семиолошко читање на процесот на реификација како една од функциите во раскажувачката структура - предметите (односно описот) ја вршат улогата на статусни симболи за ликот. Предметите „зборуваат“ за ликот. Станува збор, всушност, за индиректно портретирање на ликот преку описот што подразбира семиолошки процес на метонимиски пренос на значењата од предметите врз ликот. „Мајкл Рајфатер овој процес го именуваше како *метонимиска реификација*: под овој поим тој подразбира 'превод' на еден лик во предмети и обратно, предмети кои стануваат споменици на неговиот вкус, или уште потехнички, знаци кои за референција ги имаат менталните својства на ликот (...)“.²⁹ Би можеле ваквата функција на описот (предметите) да ја дефинираме и како лик рефлектор.

4. „Обезличување“ на личноста/ликот

Процесот на трансмисија на својствата од семантичкото поле на личноста (ликот) во семантичкото поле на предметите, бездруго подразбира очовечување на предметите, но и „обезличување“ на личноста. Првата, но и најважна последица од процесот на реификација е токму „обезличувањето“ на личноста што, меѓу другото, значи уште и нејзино обезвреднување, односно деградирање. Од друга страна, минимизирањето на важноста и на смислата на акцијата на индивидуата, односно нејзината улога на паси-

вен набљудувач, ја манифестира трансформацијата на човечките суштества во предмети. Реификацијата, значи, доведува до распаѓање на личноста (ликот), нејзино (негово) деструктуирање, деградација во вистинската смисла на зборот, нејзино (негово) постепено исчезнување како автентична вредност. Голдмановите социокнижевни истражувања покажаа дека паралелно со исчезнувањето на личноста (ликот) расте сè повеќе автономијата на предметите. Исчезнувањето на ваквите автентични антрополошки структури создава вакуум во којшто постепено се сместуваат предметите коишто ги заменуваат личностите.³⁰ Човекот, значи, ја губи битката со предметите. Тие стануваат господари на/ во човековиот дезинтегриран и деградиран свет.

5. Деградирање на човекот

Човекот станува невротичен затоа што не може да го поднесе обемот на одрекувања коишто му ги наметнува општеството заради своите културни идеали.³¹ Овој фројдовски „обем на одрекувања“ го имплицира, всушност, процесот на континуирано деградирање на човекот во општеството (културата/ цивилизацијата). Сите видови односи меѓу луѓето, па дури и најдеформираните и најнеавтентичните - заклучува Голдман - кои најмногу пречат во меѓучовечката комуникација, се последица на деградацијата на човечкото, психичкото.³² Тој дури и зборува за реификациска маѓепсаност (опседнатост) на човекот од предметите. Човекот, буквално, не е свесен за сопствената деградација која се одвива како резултат на сè поголемата моќ на

²⁸ Исто. стр. 202-203.

²⁹ Цитирано според: Венко Андоновски, Структурата на македонскиот реалистичен роман, цит. дело, стр. 121.

³⁰ Лисјен Голдман, За социологију романа, цит. дело, стр. 27.

³¹ Зигмунд Фројд, Нелагодност у култури, цит. дело, стр. 26.

³² Лисјен Голдман, За социологију романа, цит. дело, стр. 204.

предметите. Значи, постојат сили надвор од луѓето (стварноста, предметите) кои неминовно го деградираат човекот и неговата личност. Една од последиците на човековата опседнатост од предметите е токму неговата неавтентична потрага по автентични вредности, односно појавата на таканаречената *деградирана желба*.³³ Од друга страна, тој „свет на стварноста“ (културата) ограничува сè поинтензивно една мошне значајна антрополошка категорија - личната слобода на човекот.

Сосема е очигледно дека бројни се елементите (факторите) кои го поттикнуваат регресивниот процес на деградирање на човекот.

6. Квантитативни вредности v.s. квалитативни вредности

Економската суштина на реификацијата, како што видовме, лежи во фаворизирањето на пазарната вредност за сметка на употребната вредност, односно примарно место во општеството им се дава на квантитативните (неавтентични) вредности, за разлика од квалитативните (автентични) вредности кои се запоставуваат. Поединецот на посреден начин, преку квантитетот, трага по квалитативна (употребна) вредност. Таму каде господарат квантитативните вредносни принципи, поединците кои трагаат по квалитативни вредности стануваат проблематични индивидуи. „Меѓу тие поединци спаѓаат, на прво место, сите творци, писатели, уметници, филозофи, теолози, луѓе од акција итн. чија мисла и однесување се одредуваат, пред сè, преку квалитетот на нивните дела, иако ни тие не можат во потполност да го избегнат влијанието на пазарот и да ја сочуваат потполната самостојност во однос на реификуваното општество“.³⁴ Но, трагањето по автентични вредности со посредство на пазарните вредности, како што видовме, е

деградирано трагање, а последица од тоа се деградирани индивидуи. Општеството го минимизира значењето на квалитативните за сметка на квантитативните вредности. Со тоа и самото општество станува деградирано.

Покрај ова, како што наведува Фројд, општеството (културата) на поединецот му наметнува и квазиквалитативни вредности. Ваквата теза се илустрира со мноштвото барања (заповеди!) кои произлегуваат од т.н. идеал на културното општество. Една од тие заповеди гласи: „Љуби го ближниот свој како самиот себе“. Фројд елаборира: „Да се однесуваме наивно, како прв пат да сме го чуле ова. Тогаш нема да можеме да го сокриеме изненадувањето и чудењето. Зошто да го правиме тоа? Како тоа ќе ни помогне? Пред сè, како ќе успееме во тоа? Премногу ми е драгоцен мојата љубов, не можам толку лекоумно да ја отфрлам (...) Ако сакам некого, тој тоа мора со нешто да го заслужи (...) Ако размислам подобро, наидувам на нова тешкотија. Тој странец воопшто не ја заслужува мојата љубов; па дури, признавам чесно, повеќе го заслужува моето непријателство, а и мојата омраза. Изгледа дека тој не чувствува ниту малку љубов за мене, не покажува ниту најмала почит кон мене. Тој мене ќе ми направи штета доколку тоа нему му донесе корист (...) Но, и не мора да има корист од тоа, доволно е тоа да му причинува задоволство, па безобзирно ќе ме исмејува, навредува, клевети, ќе ја покаже сета своја надмоќност кон мене (...)“.³⁵ Но, другата заповед е уште поилустративна: „Љуби го својот непријател“. Сепак, Фројд вели дека „во основа двете се исти“. За да ја илустрира наметнатоста на ваквите квазивредности од „идеалот на културата“, Фројд го цитира Хајнрих Хајне: „Големиот поет си дозволува себеси да ја искаже најстрого

³³ Исто. стр. 47.

³⁴ Исто. стр. 57-58.

³⁵ Зигмунд Фројд, *Нелагодност у култури*, цит. дело, стр. 45-46.

забранетата психолошка вистина, па макар и низ шега. Така, Х. Хајне признава: 'Јас сум најмирољубиво настроен. Моите желби се: скромна колиба, сламен покрив; но, добар кревет, добра храна, сосема свежо млеко и путер, под прозорецот цвеќе, пред вратата убаво дрво. Доколку драгиот Бог би сакал навистина да ме направи среќен, би ми овозможил да доживеам радост со тоа што на дрвото ќе бидат обесени шест-седум мои непријатели. Со нажалено срце, пред смртта би им простил за сите зла што ми ги направиле во животот. Да, на непријателот мора да му се прости, но само откако ќе биде обесен'.³⁶

7. Општа криза на вредностите

Од посочениот империјализам на предметите (реификацијата) во општеството, но и од империјализмот на културата воопшто во која човекот како индивидуа е поставен во една социјална инфериорно-поданичка улога, се „испишува“ една општа криза на вредностите која, пак, од своја страна резултира со деградации на сите квалитативно-вредносни нивоа. Човекот станува суштество од второстепено значење, особено во сферата на неговиот психички, интимен и приватен живот. Таа општа криза на вредностите е најзабележлива во рамките на меѓусебните односи на луѓето. „Сè што овие луѓе си кажуваат еден на друг, освен кога станува збор за нивните непосредни интереси, станува лажно, конвенционално и извештачено (...) Фразата, дрдорезето, конвенционалната лага, политичката и општествената демагогија стануваат општа појава која ја зафаќа безмалку целокупната егзистенција на поголемиот број луѓе и допира до најскриените корени на нивниот личен живот (...) Така човекот сè повеќе и повеќе се преобразува во автомат, пасивно поднесувајќи го дејствувањето на општествените закони кои

несомнено му се туѓи“.³⁷ Таквата реалност, според Голдмановите согледби, се покажува како двоен процес - од една страна се врши деструктурирање на старите структури, а од друга структурирање на нови тоталитети способни да воспостават меѓу себе рамнотежа којашто ќе може да ги задоволи новите барања на општествената група што ги изградила таквите тоталитети.³⁸ Токму затоа, сосема е оправдана и разбирлива човековата опседнатост со прашањето (кое е најмногу инволвирано во книжевните дела): како да се најде смислата на животот сред таа општа криза на вредностите.

8. Субјектот и смислата на акцијата

Една од „придобивките“ на реификуваното општество е пасивноста на поединецот. Во модерното општество луѓето сè повеќе ја добиваат улогата на пасивни набљудувачи, отсуствува нивното активно учество во општествениот живот. Ваквата појава се дефинира со терминот деполитизација, но таа е многу подлабока и поважна, а преку растечка градација може да се означи со следните термини: деполитизација, десакрализација, дехуманизација, реификација. Трансформацијата на човекот од активен субјект во пасивен набљудувач, како што појаснува Голдман, е всушност периферна манифестација на една неспоредливо поважна појава - реификацијата.³⁹ Токму затоа, Голдмановите согледувања и анализи одат во насока да ѝ дадат на акцијата едно суштинско значење - ако во човековиот живот нешто има смисла, тогаш тоа е акцијата, зашто таа на луѓето им дава човечка димензија и ги извлекува од редовите на анонимноста на предметите и

³⁷ Лисјен Голдман, „Реификација“, во Дијалектичка истражувања, преземено од: Лисјен Голдман, За социологију романа (предговор), цит. дело, стр. 24-25.

³⁸ Исто. стр. 218.

³⁹ Исто. стр. 212.

³⁶ Исто. стр. 46.

затоа што таа (акцијата) е единствен начин човекот да се издигне над заканите од ништожноста, немоќта и особено смртта.⁴⁰ Но, овде станува збор за поединечна акција во еден свет во којшто поединецот (единката/ индивидуата/ субјектот) не претставува повеќе вредност со самото тоа што е поединец. Станува збор, всушност, за она што веќе го определевме како проблематичен јунак којшто трага по автентични вредности во еден деградиран свет. Таа потрага (акцијата), во основа, ќе биде и самата деградирана, затоа што јунакот ќе мора да трага по автентичната вредност со посредство на квантитативни (неавтентични/ пазарни) вредности кои се фаворизирани од страна на општеството. Сепак, смислата на акцијата е во тоа што субјектот со неа (со акцијата) зазема една супериорна позиција во однос на предметите. Акцијата на таков начин станува бунт на субјектот против реификацијата, против неавтентичните вредности.

9. Дисциплина и организација

Две мошне значајни категории кои го овозможуваат функционирањето на општествениот систем (заедницата/ културата) се организацијата и дисциплината. На поединецот (единката/ субјектот/ ликот) му е наложено да се придржува до таквата организираност и да ја почитува дисциплината. Но, планот на таквата организираност на заедницата, како што тврдеше Фројд, не ја содржи во себе намерата да му обезбеди на човекот среќа. Во општеството во кое реификацијата е веќе развиен процес, таа организација ги наметнува квантитативните вредности со што личните духовни (автентичните) потреби на човекот (човештвото) се ставени на ирелевантно рамниште, се деградирани. Сосема е логично во таквата општествена организираност индивидуата да ги чувствува како туѓи наметнатите

правила кои го продуцираат барањето за дисциплина (ред) од единката, а при тоа не водејќи сметка за нејзините (на единката) лични потреби (реализирање на сопствениот идентитет). Фројд вели: „Редот е еден вид принуда на повторувањето која врз основа на еден воспоставен поредок одредува кога, каде и како треба нешто да се направи, со што во секоја слична ситуација би се поштедиле од двоумење и колебање“.⁴¹ Импликацијата дека единката во „слични ситуации“ треба „слично да реагира“ ни го наметнува заклучокот дека редот (дисциплината) до одреден степен ја трансформира таа единка во машина, во автомат, во робот што секако не може (или, покоректно, не треба) да биде својствено за едно антрополошко суштество, како што е човекот. Голдман има безмалку идентично становиште: „Дисциплината и организацијата го негираат поединецот како спонтано и целосно суштество“.⁴² Андоновски дополнува: „Извршувањето на задачата (почитувањето на организацијата, редот, дисциплината - н.з.) подразбира општествена верификација на единката, нејзино интегрирање во општеството (...) Наспроти тоа, неизвршувањето на задачата значи (...) *да се зайознаеш себеси*, односно воспоставување идентитет (...) Општествено наложената задача така се јавува како пречка на патот на субјектот кон себеси (...)“.⁴³ Сосема е очигледно, значи, дека организацијата и дисциплината, оневозможувајќи го реализирањето на идентитетот, ја деградираат индивидуата (единката/ личноста/ субјектот/ ликот).

⁴¹ Зигмунд Фројд, *Нелагодност у култури*, цит. дело, стр. 31.

⁴² Лисјен Голдман, *За социологију романа*, цит. дело, стр. 170.

⁴³ Венко Андоновски, *Структурата на македонскиот реалистичен роман*, цит. дело, стр. 253-254.

⁴⁰ Исто. стр. 114.